

Eestlaste ja sakslaste vahelised seksuaalsuhted 18. sajandi Liivimaal

Mati Laur*

Eesti talurahva seksuaalkäitumist varauusajal on käsitletud peamiselt rahvaluule ja/või baltisaksa valgustuskirjanduse põhjal. 18. sajandi baltisaksa literaadid Johann Georg Eisen (1717–1779), August Wilhelm Hupel (1737–1819), Johann Wilhelm Luce (1756–1842) ja Johann Christoph Petri (1762–1851) on valgustusajale omase laiahaardelisusega kirjeldanud ka siinse talurahva armusuhteid.¹ Eesti lugejale on need suurepäraselt tõlkes kättesaadavaks teinud Ants Hein põhjalikus eestlaste kosja- ja pulmakombeid käsitlevas kogumikus.² Valdavalt 19. sajandi lõpul ning 20. sajandi alguses kogutud folkloorne pärimus kipub eestlaste seksuaalkäitumist idealiseerima: rahvaluule kogumisel on asjaosalistel olnud soov jätta endast mulje, mis tundub parajasti kõige sündsam ja kõlvulisem ning kanda see kaunispildina ka möödanikku.

Ka esimesed intiimseid suhteid käsitlevad uurimused Eestis, mis jäävad sajanditagusesse aega, annavad eesti talupoegade seksuaalkäitumisele vastandlikke hinnanguid. 1914. aastal avaldas koolinõunik Märt Raud (1881–1980) pikema artikli „Eesti armuilmast“,³ mille kontseptsiooni võtab kokku sissejuhatuses öeldu: „Eesti endine armuilm seisab kättesaamata aatelises kõrguses. Ma ei tea ühtegi rahvast, kes sugulises karskuses nii kõrgele oleks tõusnud.“⁴ Liialdamata võib öelda, et Märt Raua järgi seisneski eestlaste seksuaalelu sajandite vältel ennekõike seksuaalsuhetest hoidumises. Samadele seisukohtadele jäi Raud ka 47 aastat hiljem, sama uurimust mõningate täiendustega raamatuna avaldades.⁵ Raua järgi kuulus

* Mati Laur (1955), PhD, uusaja ajaloo professor, Tartu Ülikooli ajaloo ja arheoloogia instituut, Ülikooli 18, 50090 Tartu, mati.laur@ut.ee.

¹ J. G. Eisen. Gedanken vom Kindermord und der Sodomiterei in Ansehung Liv- und Estland. – J. G. Eisen. Ausgewählte Schriften. Deutsche Volksaufklärung und Leibeigenschaft im Russischen Reich. Hrsg. von Rodger Bartlett und Erich Donnert. Marburg: Herder-Institut, 1998 (Quellen zur Geschichte und Landeskunde Ostmitteleuropas, 2), lk 547–548; A. W. Hupel. Vom Zweck der Ehen. Ein Versuch die Heurath der Castraten und die Trennung unglücklicher Ehen zu vertheidigen. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1771; A. W. Hupel. Wegen der lief- und ehstländischen Bauer-Hochzeiten. – Nordische Miscellaneen, St. 3. Riga, 1781, lk 237–238; A. W. Hupel. Ueber den Werth der Jungfrauschaft unter Ehsten und Letten. – Nordische Miscellaneen, St. 26. Riga, 1791, lk 279–298; A. W. Hupel. Ueber das Hauben der ehstnischen Dirnen. – Neue Nordische Miscellaneen, St. 11/12. Riga, 1795, lk 559–568; J. W. L. Luce. Von den Hochzeitsgebräuchen der Ehsten auf der Insel Oesel. – Für Geist und Herz, eine Monatsschrift für die Nordischen Gegenden, Bd. 2. Reval, 1786, lk 199–212; J. Chr. Petri. Ueber die Hochzeiten, Taufen und Begräbnisse der Ehsten und Letten. – Monatsschrift für Deutsche zur Veredlung der Kenntnisse, zur Bildung des Geschmacks und zu froher Unterhaltung, Bd. 3. Leipzig, 1801, lk 60–68; J. Chr. Petri. Ehstland und die Ehsten, oder historisch-geographisch-statistisches Gemälde von Ehstland. Ein Seitenstück zu Merkel über die Letten, 2. Theil. Gotha: Karl Wilhelm Ettinger, 1802.

² A. Hein. Vanaaja pulm. Valitud tekste ja pilte 16. sajandi keskpaigast 19. aastasaja viimase veerandini. Tallinn: Tänapäev, 2018.

³ M. Raud. Eesti armuilmast. – Eesti Kultura IV, toim Villem Reiman. Tartu, 1914, lk 3–99.

⁴ Samas, lk 4.

⁵ M. Raud. Eesti perekond aegade voolus. Stockholm: EMP, 1961.

talurahva seksuaalmentaliteedi juurde ka hoidumine intiimsuhetest sakslastega ning nende lähenemiskatsete vapper tagasitõrjumine. 1920. aastal jätkas sama teema käsitlemist tulevane pangaametnik Aleksander Kruusberg (Kruuspere) (1879–1937), kes on oma seisukohtades Rauast märksa julgem, kõneldes „varemajal kombeõiguse poolt lubatud kaunis laialdasest sugulisest vabadusest“⁶ ning muretsedes, et „mõnigi kord tõrkus sulg kirjutamast, osalt lugejate pärast, kes vahest eelarvamistest ei suuda kõrgemale tõusta“.⁷

Kruusbergi mure eelarvamuste kütkes lugejate pärast pole tänapäevalgi liiast. Arusaam tollaste eestlaste rahvusüleste seksuaalsuhetest kaldub ühest äärmusest teise: ühelt poolt rõhutatakse, et sellised suhted olid toonases ühiskonnas taunitud ja äärmiselt harvad, teiselt poolt tõuseb aeg-ajalt jälle pinnale müüt „esimese öö õigusest“ ning aadli piiramatus omavolist talupoegade üle, mis laienes ka seksuaalsuhete sfääri.

Käesolev artikkel püüab 18. sajandi Liivimaa Eesti ala maakohtute materjalile toetudes heita meie esivanemate hämaravõitu seksuaalelule rohkem valgust.⁸ Maakohtud asusid igas Liivimaa maakonnas, Eesti alal Tartus, Pärnus ja Kuressaares. Pärnu maakohus pidas oma istungeid sageli ka Viljandis. Kohtu koosseisu moodustasid Liivimaa (Kuressaares Saaremaa) rüütelkonna maapäeval valitud maakohtunik koos kahe kaasistujaga, kes kõik kuulusid kohaliku aadli hulka. Neile Liivimaa linnadele, kus ametisse olid seatud magistraadid (Eesti alal Tartu ja Pärnu), maakohtute tegevus ei laienenud.⁹ Nõnda ei käsitleta ka käesolevas artiklis linnarahvastikku, vaid piirduakse talu- ja mõisarahvaga.

Varauusajal ei erinenud religioossed väärtused põhijoontes ilmalikest. Seksuaalüleastumisi vaadeldi üheskoos teiste komberikkumistega nagu joomine, priiskamine, hasartmängurlus või jumalateotamine, mis nõudsid ühiskonna üldise heaolu kaitsmise nimel mitte ainult taunimist, vaid ka karistamist.¹⁰ Seetõttu ei olnud seksuaalüleastumiste menetlemise andmises ilmalike kohtute pädevusse tollase mõtteviisi kohaselt midagi eriskummalist. Vaid abielulahutused jäeti Riias asuva vaimuliku ülemkonsistoriumi lahendada, kes nendes asjades oli allutatud otse Liivi- ja Eestimaa justiitskolleegiumile (alates 1763. aastast Liivi-, Eesti- ja Soomemaa asjade justiitskolleegium) Peterburis.¹¹ Nimetatud justiitskolleegiumi pädevuses oli ka dispensatsioonide ehk erakorraliste abiellumislubade andmine.

Seksuaalüleastumisteks kvalifitseeritud kohtuasjade osakaal oli üllatavalt kõrge. Liivimaa õuekohtus, kuhu saadeti kinnitamiseks või apelleerimiseks maakohtute tavapäraselt peksu- karistust ja rahaträhve ületavad otsused, moodustasid seksuaalüleastumised ligikaudu 45% ehk peaaegu poole kõigist menetletud asjadest.¹² Nende hulka kuulusid salasünnitused (*partus clandestinus*), vallasemade sooritatud lapsetapud, topeltabelurikkumised (*adulterium*

⁶ A. Kruusberg. Esiisade enneajalooline õigus. – Eesti Kirjandus 1920, nr 1–2, lk 15–30; nr 3–4, lk 65–80; nr 5, lk 129–145; nr 6, lk 177–195; nr 7–8, lk 225–248; nr 9–10, lk 273–284. Siin lk 72.

⁷ Samas, lk 170.

⁸ Samal teemal vt ka M. Laur, M. Metsvahi. Talutüdruk valgustuse paistel. Lisandusi August Wilhelm Hupeli artiklile. – Tuna 2016, nr 4, lk 7–13; M. Metsvahi. Esimese öö õiguse stereotüübi leviku eellugu. Mõisnike ja talutüdrukute suhetest regilaulus ning valgustusajastu saksa kirjameeste teostes. – Keel ja Kirjandus 2018, nr 7, lk 521–540; M. Metsvahi. Die Ehe und das Verständnis von Ehe in der bäuerlichen Bevölkerung Estlands und Livlands im 18. Jahrhundert. – Familien-Politiken in Nordosteuropa (18.–20. Jahrhundert): Innerfamiliale Hierarchien und Machtverhältnisse, hrsg. von Anja Wilhelmi. Lüneburg, 2019 (Nordost-Archiv. Zeitschrift für Regionalgeschichte, 28), lk 162–214.

⁹ M. Laur. Eesti ala valitsemine 18. sajandil (1710–1781). Tartu: Kirjastus Eesti Ajalooarhiiv, 2000, lk 106–107.

¹⁰ I. V. Hull. Sexualstrafrecht und geschlechtsspezifische Normen in den deutschen Staaten des 17. und 18. Jahrhunderts. – Frauen in der Geschichte des Rechts: Von der Frühen Neuzeit bis zur Gegenwart, hrsg. von Ute Gerhard. München: C. H. Beck, 1997, lk 221–234, siin lk 224.

¹¹ A.W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, Bd. 1. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1774, lk 446.

¹² 1757. aastal oli neid 28 kohtuasjast 12 (43%), 1767. aastal 20 kohtuasjast üheksa (45%) ning 1777. aastal 29 juhtumist 13 (45%). Läti Rahvusarhiivi Riiklik Ajalooarhiiv (Latvijas Nacionālais arhīvs, Latvijas Valsts vēstures arhīvs, LVVA), 109.1.71, l. 69–81p, 261–269, 467–487. Kriminālrūpniecība, 1754–1781.

duplex), sodoomia, bigaamia, samuti intsest. Muu hulgas tuli maakohtutes üle kuulata kõik vallasemad. Vähemalt kord aastas andsid pastorid kihelkonnas sündinud ja ristitud vallaslastest kohtule teada, kohus läkitas mõisaomanikele või -rentnikele ja -valitsejatele korralduse saata nende mõisates elavad vallasemad kindlaksmääratud kuupäeval kohtusessioonile, mis toimusid tavaliselt kolm korda aastas.¹³ Kohtu ette ei õnnestunud tuua vaid mõnd üksikut vallasema, kelle asukoht oli mõisast pagemise tõttu või mingil muul põhjusel teadmata. See ei välistanud aga nende hilisemat karistamist. Kohtu ette jõudnud vallasema kuulati põhjalikult üle, nõudes talt ka lapse sigitanud isa avalikustamist.¹⁴ Talupoegade ütlused on meieni jõudnud kohtukirjutaja ülestähendustena saksa keeles. Viiteid tõlgi kasutamisele ei leidu ühegi maakohtu materjalides, mis lubab järeldada, et kohus suhtles talupoegadega eesti keeles, sealjuures päris heal keeleoskuse tasemel. Seda kinnitab asjaolu, et eestlaste ülekuulamisel antud tunnistused pole protokollitud kesisemas ega vaesemas sõnastuses kui sakslaste omad. Teatud trafaretsust ja sõnastuse kordumist tuleb protokollides siiski ette, mis näitab, et need ei pruugi talupoegade ütlusi alati edasi anda sõna-sõnalt.¹⁵

Säilinud ülekuulamisprotokollide hulk on kohtuti erinev. Kõige paremas seisus on Pärnu maakohtu materjalid, kus vallasemade ülekuulamised on teistest kohtuasjadest eraldi asuvates toimikutes, kuhu on koondatud kuuendat käsku rikkuvate patustamiste (*peccatum contra sextum*) asjad. Tartu maakohtu fondis on seksuaalüleastumiste kohta käivaid kohtumaterjale rohkemgi, kuid nende ajaline jaotus on ebaühtlane: rohke materjaliga aastate kõrval tuleb ette pikemaid perioode, millest pole säilinud ühtegi toimikut. Saaremaa maakohtu materjale on tunduvalt vähem, samas aga on seased ülekuulamisprotokollid ühed põhjalikumad. Kui 1764. aastal kaotati Liivi- ja Eestimaal vallasemade häbistuskaristused,¹⁶ lõpetati ka nende ülekuulamine maakohtutes ning hilisemast ajast *peccatum contra sextum* toimikuid pole. Ülekuulamised teiste seksuaalüleastumiste asjus jätkusid maakohtutes ka edaspidi.

Seksuaalkäitumise reeglistiku kirjutas ette kirik ning see kehtis ühtviisi kõigile kristlastele, tegemata vahet eestlasel ja sakslasel, linna- ja maarahval, vabal ja pärisorjal. Seksuaalsuhted olid lubatud vaid abielus, abieluelseid ja -välised vahekordi kirik ja temaga käsikäes talitav riigivõim mitte ainult ei tauninud, vaid ka karistas. Arusaadavalt ei õnnestunud kohtuvõimu ette tuua kõiki lubamatuid seksuaalvahekordi. Seisus- ja rahvusülesed suhted jõudsid kohtu ette valdavalt kolmel põhjusel: suhe oli vägivaldne, suhtest sündis vallaslaps või andis suhe alust abielulahutuse algatamiseks. Ajaloolaste õnneks ning asjaosaliste õnnetuseks neid juhtumeid jagus.

1723. aasta juulis saabus Tartu maakohtusse Kambja pastori Albrecht Sutori kaebus Reola mõisniku kapten Carl Gustav von Orfeldi abielurikkumiste kohta. Pastori kirjale oli oma-poolsed süüdistused lisanud Orfeldi abikaasa Margareta Helena Ulrich, kes nõudis mehelt lahutust. Asjaosalisi, kellega kapteni abielurikkumisi seoti, oli kaks: mõisateenija Kause Jaani Mai ja ning Neoste talu peremehe Hindriku abikaasa Ann.

Esimesena astus kohtu ette Mai, kellele see oli juba kolmas kord „hooramise pärast“ vastust anda. Naise väitel sündinud härra teda paljastatud mõõgaga oma tahet täitma, tema aga punnitud vastu ning mees oma soovi ei saanud, kuigi olnud teda sageli nii abieluvoodisse kui ka mujale pikali tõmmanud. Kohus täpsustab: kui härra naisele nõnda järjekindlalt peale pressis ja järel käis, kas ikka tõesti midagi ei juhtunud? Mai sõnul olla kapten saunas naise riided jõuga maha rebinud, aga teoni polevat asi siiski jõudnud. Ka küsimusele, kas härra talle mõnikord kogu kehaga peale tulnud, vastab Mai eitavalt: tugeva naisena olla ta meest eemal hoidnud ning härra olnud selleks liiga nõrk, et naist vägisi võtta.

¹³ M. Laur. *Peccatum contra sextum vor dem Pernauer Landgericht in den 1740er Jahren. – Forschungen zur baltischen Geschichte* 3 (2008), lk 132–150, siin lk 133–134.

¹⁴ LVVA, 233.1.525, l. 33. *Acta in Sachen contra sextum*, 1745.

¹⁵ Talupoegade ülestunnistuste usaldusväärsusest lähemalt vt M. Laur. *Kohtumõistmine vallasemade üle Pärnu maakohtus 1740. aastatel. – Tuna* 2008, nr 4, lk 16–25, siin lk 19–20.

¹⁶ M. Laur, K. Ird. „Hoorakaristuste“ kaotamine Eesti- ja Liivimaal. – *Tuna* 2018, nr 3, lk 8–19.

Tunnistajad Mai seletusi ei kinnitanud. Nii olla Koppali Tooma lesk Madli, kelle proua oli saatnud sauna härrale kuppe panema, näinud, kuidas härra lamanud täiesti paljana Mai peal, Mai ülestõstetud riietega tema all ning hoidnud härral ümbert kinni. Madli taganenud kokkunult esikusse, kui aga uuesti sauna sisenenud, leidnud härra eest juba täies ametis (*in voller Arbeit*). Nüüd kutsunud Madli ka parasjagu saunast möödunud karjanaist Liisut vaatama, „mis värki siin härra Maiga teeb“, too olla aga nii ehmunud, et sisse ei tulnudki. Madli tunnistust mööda polevat ta märganud, et Mai oleks mingilgi kombel härrale vastu seisnud. Tema näinud oma silmaga mõlemaid *in actu*, mis saanuks sündida vaid mõlema soovil.

Uuesti kohtu ette kutsutud Mai väitis nüüd, et härra olnud teda sundinud sellele teole, mida naine nüüd pisarateni kahetseb. Kapten olla öelnud, et ta on juba kümnelt sellilt elu võtnud ning ähvardanud ka Mai mõõgaga läbi pista, kui naine tema soovidele vastu ei tule. Proua juures olla ta küll nutmas käinud, kuid hirmust härra ees polevat julgenud rääkida, sest mees ähvardanud teda ülestunnistuse korral terve rügemendi kadalipuga, sõnades, et tema on parun ja tal olla vabadus hoorata (*er wäre ein Baron und hätte Freiheit zu hühren*).

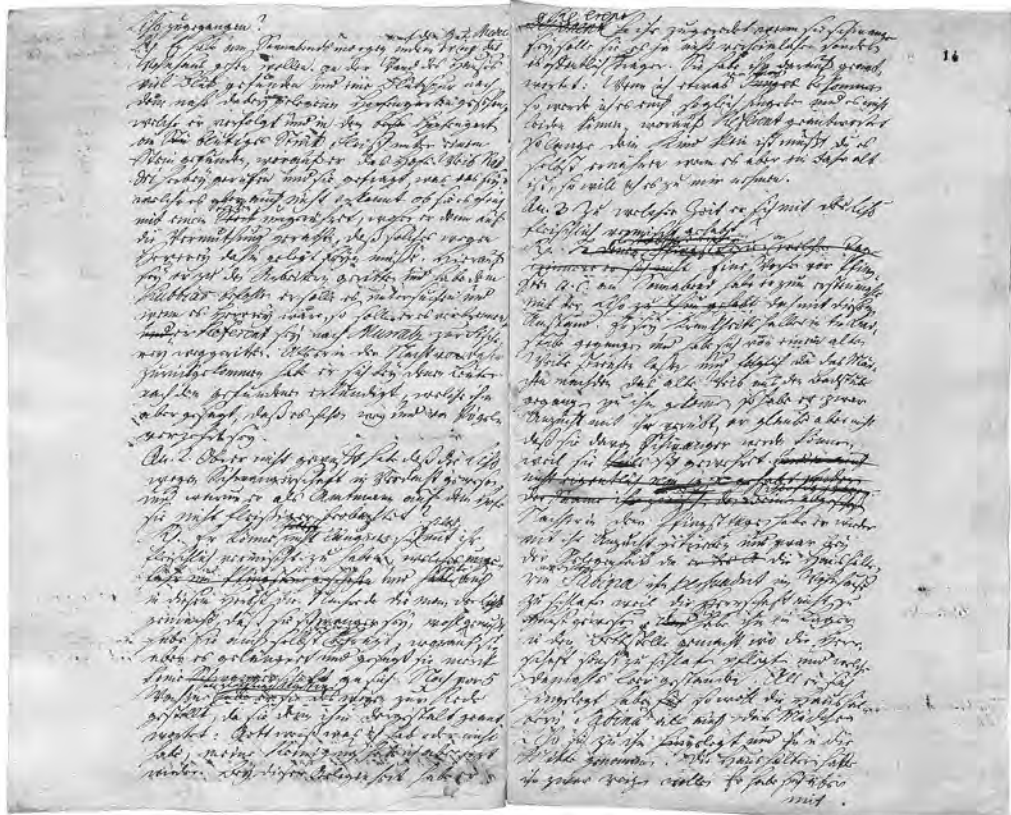
Teine tunnistaja, karjus Kuksi Hans, näinud kaptenit Maiga koos kokku neljal korral nii saunas kui ka häärberis, kus härra Maiga abieluvoodis olnud ja temaga pattu teinud. Voodi eesriided olnud täiesti valla ning mõlemad paljalt *in actu*. Hans rääkinud sellest nii õllepruul Kannika Hansule kui kupjale, mõlemad mehed aga keelanud tal nähtust kellelegi kõnelda. Hans olla kuulnud ka härra ja Mai omavahelist juttu. Härra kiitnud Maid, et too on nii noor ja sobib härraga palju paremini kokku kui tema proua, kes olla juba 90-aastane ja päris hall. Mai olla härrale vastanud: „Ooh, ooh, härra, mida te küll teete, mis meist nii saab“ [tekst on antud mitmuse teises pöördes: *was macht ihr, was habt ihr mit mir vor*] ning kartnud, et kui neid pealt näinud karjus peaks sellest prouale kõnelema, on õnnetus valla. Härra vastanud seepeale, et sellisel puhul raiuvat ta karjusel pea nagu peedi otsast.

Järgnevalt astus kohtu ette teine härraga abielurikkumises süüdistatud naine – Neoste Hindriku Ann, kes tunnistas „nii Jumala kui kohtu ees“, et kui ta oleks härraga seda vabal tahtel teinud, väärinuks ta surma ja põrgut. Neli aastat tagasi, kui Ann mõisas teol olnud, tulnud härra öösel oma toast ja teinud temaga pattu, õigustades end, et ta on suur härra ning naise elu olla tema kätes. Karjuda Ann ei saanud, sest härra olla ähvardanud teda sel juhul maha lüüa. Nõnda juhtunud see mitmel korral, ka järgnenud talvel, kui ta üksinda mõisas loomi talitas ning öhtul ahjule magama heitis. Härra olnud toona ta suu kasukaga katnud, et naine ei saaks karjuda. Naise sõnul polnud tal suurest väsimusest küllalt jõudu jätkunud, et härrale vastu seista ja teda takistada. Seekord kõnelnud ta kõigest oma mehele ning tahtnud kaevata ka kirikuõpetajale, kuid mees olla kartusest härra ees selle keelanud: mõisnik olla meest juba niigi elu võtmisega ähvardanud.

Neoste Hindrik kinnitas kohtu ees oma naise sõnu. Et härra käinud talus tema naist kaemas, olnud talle teada: põllul kündes näinud ta sageli, kuidas härra tallu ratsutanud. Mehe koju jõudes naine nutnud, kuigi tal olla õnnestunud alati härra käte vahelt pageda. Kord, kui Hindrik olnud Orfeldi Tärtu sõidul kutsariks, küsinud too, kas naine on talle midagi kõnelnud, ja kui mees jaatanud, ähvardanud härra, et kui ta kavatseb seda edasi rääkida, teeb ta tema elukesele otsa peale.

Et Orfeldi ennast ei õnnestunud kohtu ette saada, jätkus suvisel istungil alanud asja arutamine oktoobris. Vahepeal oli mõndagi juhtunud. Mõisniku vastu tunnistanud karjus Hans oli surnud. Tema lese tunnistust mööda olnud mees veel surivoodilgi kohtu ees öeldut kinnitanud, sõrmi ristikujuliselt ristates. Orfeld otsis aga proualt lepitust, lubades oma eluviisi muuta ning vaid juhul „kui ta peaks ikkagi oma vanu kombeid jätkama“, lahutusega nõustuma. Proua jäi oma otsusele kindlaks, lükates kohtu pakutud leppimise tagasi, ning nõudis vahepeal Rootsisis käinud abikaasa vahi alla võtmist, sest too ähvardanud tagasi jõudes ka tema tappa.

Vahi alla võetud Orfeld olla kohtutäituri teatel vangla juures Maiga pikalt juttu ajanud,

On arvatud, et rasedumiseid hoidumiseks võidi kasutada ka mittepenetratiivseid praktikaid. Niisuguse seksi harrastamisest talurahvahiiskonnas allikates vihjeid ei leidu. Teisiti olid lood sinsete sakslastega. Meelida mõisa (Kaarma khk) valitseja Peter Anton Elephant eitas 1773. aasta lõpul Saaremaa maakohtu ees, et ta oli Saksa Peetri tütrele Liisule lapse teinud, sest nad olla vaginaalsest vahekorrast hoidunud ning mees ejakuleerinud naise jalgade vahele (*nicht eigentlich rem in re gehabt, sondern der Saame ihr zwischen den Beinen abgeschlossen*). Kohtuprotokollis kirja pandud tunnistus on hiljem maha tõmmatud. Mehe tunnistust mööda polevat ta sellistes asjades kuigi kogunud ega saavat tulemuses päris kindel olla. Nii juhtuski: tüdruk jäi rasedaks ja sünnitas vallaslapse. Ka Saksamaa kohtumaterjalides on juttu samalaadse „reitevahelise“ (*coitus interfemoris*) või „väravaeise“ vahekorra (*coitus ante portas*) kasutamisest. RA, EAA.968.1.917, l. 14

õpetades naist kohtu ees tunnistusi andma. Varem kohtule saadetud kirjas oli kapten väitnud, et ta ei tunne ei Maid ega Anne ning kõik, mida tunnistajad kõnelnud, olla tema proua kinnimakstud vale. Reola kubjas seevastu tunnistas kohtule, et Orfeld andnud talle korralduse minna Neoste Hindriku juurde ja käskida nii mehel kui naisel talust otsemaid kaduda. Orfeldi sõnul kubjas valetas. Hindrik ja tema naine Ann (keda ta ennist ei tundnudki), nagu ka surnud Kuksi Hans, olla tema tagakiusajad ning jumalasalgajad, kellelt saavat õlle ja viinaga täisjootmisel mis tahes tunnistusi. Pärast seda, kui veel üks tunnistaja oli Anne juttu kinnitanud, nõudis Orfeld advokaati. Nüüd ilmusid välja parun Löwenwolde ja advokaat von Thilau, kes pakkusid Orfeldi vabastamise eest kautsjoni. Kohus neid kuulda ei võtnud, sest Löwenwoldel olla juba niigi võlakuhi kaelas ning Thilaul polevat üldse mingit vara.

27. novembril 1723 mõistis Tartu maakohus kapten Orfeldi surma pea maharaiumise teel. Maile määras kohus 15 paari vitsu ja kolm patukahetsust. Ann vabastati ilmalikust karistusest. Otsuse kinnitamine õuekohtus võttis tavaliselt kauem aega. Orfeldi süüd kinnitasid veel teisedki vahepeal ülekuulatud tunnistajad. 3. mail 1725 lahutas Liivimaa ülemkonsistoorium

Orfeldi abielu. Õuekohtu otsus tuli mõni nädal hiljem, 25. mail, ning kinnitas Tartu maa-kohtu mõistetud karistused, lisaks vabastas õuekohus Anne ka kiriklikust patukahetsusest. Et vahepeal oli surnud keiser Peeter I ning välja antud armuandmismanifest, sai ka Mai talle mõistetud peksukaristusest vabaks.¹⁷ Kaptan Orfeldi edasisest saatusest teated puuduvad, nagu pole ka kinnitust talle mõistetud surmanuhtluse täideviimisest.

Nagu sellest juhtumist nähtub, ei olnud mõisnike võim talupoegade üle 18. sajandi Liivi-maal kaugeltki piiramatult. Igasugune abieluväline seksuaalvahekord, sõltumata selles osalenute seisusest, rikkus „kuuendat käsku“ ning kuulus karistamisele. Kui sellele lisandus vägivald, võis karistuse raskus ulatuda surmanuhtluseni. Mõisniku suhe talutüdrukuga oli piisav põhjus abielulahutuse taotlemiseks.

1722. aasta oktoobris kirjutas maanõunik Hans Dietrich von Rosen (1680–1738) õuekohule omakäelise ülestunnistuse, et on rikkunud Gertruda Elisabet Knorringiga sõlmitud abielu taluneiu Leenuga. Õuekohus leidis, et maanõunik on peaaegu aasta jooksul Leenuga korduvalt vahekorras olnud ning määras talle kolm kiriklikku patukahetsust ning 40 taalrit trahvi.¹⁸ Järgmisel aastal abielu lahutati. Rosenile jäi see kolmandaks ja viimaseks abieluks, 23-aastane Gertruda Elisabet pidas aga juba suvel uued pulmad.¹⁹ Kas maanõuniku kõrvalsuht kasutati kiire lahutuse saamiseks, allikatest ei selgu. 1761. aastal lahutas ülemkonsistorium Eva Margaretha von Esseni taotlusel tema abielu major Alexander von Esseniga (1716–1794), põhjuseks mehe kohtu ees üles tunnistatud kaks vahekorda mõisas teeninud Annega.²⁰

Mõisnik võis langeda ka valesüüdistuse ohvriks. Nii andis majapidajanna Ann 1733. aastal sündinud vallaslapse isana üles Tärvastu mõisahärra Otto Johann von Bocki. Viimane oli talle esitatud süüdistusest ilmselgelt häiritud, kurtes, et tema hea nimi on kannatada saanud, abikaasa hakanud teda umbusaldama ning kogu see *Inquisition* ühtekokku olla tema elu pea peale pööranud. Lõpuks tunnistati naine üles õige isa, parun Schlippenbachi Saksamaalt pärit teenri, kes oli „oma alatu käitumise pärast“ juba lahti lastud ning silmapiirilt kadunud. Härra von Bocki siiras soov, et valetunnistaja saaks kõvasti nüpeldatud, ei teostunud: naine maksis talle mõistetud vitsanuhtluse asemel rahatrahvi.²¹

Sugugi mitte kõik kohtu ette jõudnud naised ei süüdistanud härrasrahvast vägivaldas, kohtame ka konsensuslikke vahekordi. 1733. aastal oli juba teise vallaslapsega kohtu ees Elts Aimla mõisast (Suure-Jaani khk), keda pastor nimetab otsesõnu hooraks. Naise eelmise aasta novembris surnult sündinud lapse isaks olla noorherra Georg Hinrich von Hovven, kellega ta kahel korral laudas koos olnud. Noorherra tunnistati kohtu ees, et naine rääkinud õigust, ning tasus trahviraha ka Eltsi eest, et too peksukaristusest pääseks.²²

1741. aastal oli Tartu maa-kohtu ees Kõrtsi Jaani tütar Triinu Tabiverest (Äksi khk), kelle sõnul olnud tema vallaslapse isa sõjaväe varustuskomissar Ernst Heinrich Paulseni poeg Carl Friedrich. Noorherra ei salanud kohtu ees, et oli naisel talus külas käies temaga viiel korral maganud (Triinule endale meenus küll vaid kaks juhtu). Komissar omakorda kaebas kohtule saadetud kirjas, et „too kergete elukommetega naine“ (*diese leichtfertige Person*) olla tema veel noorevõitu poja „patuteele võrgutanud“ (*zu solchen Untugend verführet hat*).²³

¹⁷ RA, EAA.914.1.178. Acta inquisitionalia über Hr. Capit. [Carl Gustav von] Orfeld[t] mit May und Anna getriebenen Ehebruch; LVVA, 233.1.226, lk 4–5. Urteile, 1724–1769.

¹⁸ RA, EAA.914.1.172. Acta inquisitionalia contra Hr. Landrath [Hans] Dietrich von Rosen in puncto adulterii simplicis.

¹⁹ <https://www.geni.com/people/Gertruda-Elisabet-von-Knorring/6000000019893833167> (vaadatud 31.03.2023).

²⁰ LVVA, 233.1.226, lk 669–672. Urteile, 1724–1769.

²¹ RA, EAA.915.1.1064, l. 12p–13, 21, 49–49p, 64. Acta in Sachen contra sextum, 1733.

²² RA, EAA.915.1.1064, l. 8p–9, 10p, 24. Acta in Sachen contra sextum, 1733; RA, EAA.915.1.1077, l. 6p. Acta in Sachen contra sextum, 1734.

²³ RA, EAA.914.1.400, l. 3–4p, 15. Acta inquisitionalia contra Körtzi Jaans Tochter Trino unter Tabifier und des Hr. Liquidations-Commissarii Paulsens Sohn Carl Friedrich in puncto sexti.

Erinevalt tavaettekujutusest oli kohtumaterjali põhjal saksa mõisnikel suhteid mõisa- ja talutüdrukutega pigem harva. Nagu eespool nägime, ei olnud selle põhjuseks taoliste suhete mahavaikimine, mis välistanuks nende kohtu ette jõudmise. Ülalnimetatud kapten Orfeld polnud kindlasti ainuke ahistaja Liivimaa mõisnikkonna hulgas, kuid aadlile tüüpiliseks ei saa sellist käitumist samuti lugeda.

Valdavalt on eestlastega seksuaalsuhetesse astunud sakslaste puhul tegemist mõisateenijate ja käsitöölisega. Ka seksuaalset ahistamist ja vägivalda kohtame rohkem alamast kihist pärit sakslaste hulgas. Sama tuleb tunnistada ka eestlaste kohta: talurahva omavahelistes suhetes leiab rohkem vägivaldsust just mõisa poolt ametisse seatud talupoegade juures. Võimalik, et nii mõnelegi kiltrile või kupjale, aidameestest kõnelemata, võis sülle kukkunud võim pähe lüüa, et lubada endale suuremat voli ka suhetes naiste ja tüdrukutega.

1746. aastal oli Pärnu maakohtu ees Patküla (Helme khk) mõisa teener Johan Sedlitz, keda süüdistati mõisa kiltri Rassi Jaagu naise Elsa vägistamises. Juhtunud see 1745. aastal pärast mihklipäeva, kui Els koos mehega läinud kirikust tulles Patküla kõrtsi õlut jooma. Peagi ilmunud sinna ka mõisavalitseja, kes andnud kiltrile käsu kiri Tõlliste postijaama viia. Valitsejaga koos olnud tema teenrist vend ja mõisa kärner. Et väljas olnud juba pime ja sadanud, otsustanud naine ööseks kõrtsi jääda ja heitnud õlgedele magama. Niipea aga, kui tuli surnuks tehtud, heitnud teener Sedlitz tema kõrvale, mille peale naine üles ärganud. Algul arvanud ta, et oma mees on tagasi, ja manitsenud teda – mida sa Jaak teed, kas sa ei saa siis aru, kus me praegu oleme –, kui ta aga aru saanud, mis toimub, hakanud karjuma ning meest tagasi tõrjuma. Nüüd tõtanud sõbrale appi kärner, kes hoidnud nii naist kui tema suud kinni. Kohus päris naiselt üksikasjalikult, kui kaugele Sedlitz jõudis. Naise tunnistust mööda olnud küll *rem in re* ning *er sein Instrument eingestecket gehabt*, kuid täit tahtmist ei olla mees naise vastupuiklemise tõttu siiski saanud. Hommikul koju jõudes kõnelnud naine juhtunust kohe oma mehele, kes omakorda andnud asjast mõisahärrale teada. Viimane lasknud oma teenri otsemaid vahi alla võtta. Kohtus väitis Sedlitz, et Els lamanud kõrtsi põrandal paljalt ning kutsunud ise mõisateenri enda kõrvale, et pärast raha küsida. Samas paari sammu kauguses maganud Viluri Andrese naine Ellu Holstrest aga kinnitas kohtu ees Elsa juttu: Sedlitz olla allalastud pükstega naise jalgade vahel lamanud, Els vahetpidamata karjunud ja kärner naist kinni hoidnud. Seegi kord muutis õuekohus kohtuotsuse karmimaks: Sedlitzile määrati maakohtu mõistetud kuue nädala vanglas istumise asemel kuus kuud sunnitööd ning tema mõisavalitsejast vennale „ülesnäidatud sigaduse (*Unflätherey*) eest“ 20 rubla trahvi.²⁴

Otsest seksuaalsest vägivallast rohkem jõudis kohtu ette juhtumeid, mis kõnelevad tüdrukute ärakasutamisest. Pornuse (Halliste khk) valitseja Johann Laupman jõudis saada vähemalt kolme vallaslapse isaks. Esimese neist sünnitas 1754. aasta jaanuaris Otti Peetri vabadiku Peedu tütar Ann. Naise tunnistust mööda olnud valitseja tal juba pikemat aega järele käinud. Kaerakülvi aegu lukustanud sulane ta lauta, kus valitseja juba ees olnud ning naise sõnul temaga öö jooksul kolm või neli korda ihuliselt kokku elanud. Hiljem jätkunud see sügiseni välja. Alles pärast leeris käimist ja tanutamist tunnistanud ta pastorile juhtunu üles. Valitseja kinnitas, et käinud küll talus saunas ja ka ööbinud seal, vahekorras polevat aga olnud, kuigi seda soovinud: tüdruk polevat teda ligi lasknud. Kohus Laupmanilt vande all tunnistust võtta ei saanud, sest too polnud juba kuus aastat armulaual käinud. Sulane Jaak tunnistas, et olnud nalja pärast naise tööpoolest lauta sulgenud, seal olnud aga peale valitseja veel kaks meest ning ka sulane ise jäänud samasse ööbima. Et hommikul hakanud meestel külm, läinud nad juba varakult minema, jättes Anne Laupmaniga magama.

²⁴ RA, EAA.915.1.1195. Der Garde-Lieutenant Conrad Adolph Freytag von Loringhoff contra seinen Bedienten Johann Sedlitz, und Complicen dessen Bruder, den Owerlackschen Amtmann Hans Erich Sedlitz und den Owerlackschen Gärtner Thomas Joachim Witt in puncto wider Hr. von Freytag ausgestossener Drohungen und versuchter Stupration eines Bauer-Weibes; LVVA, 109.1.51, l. 298. Kriminalurteile, 1732–1753.

2. St. Roman v. M. *Christenheit* *Deliaquenten* 55
 1762. 1. 1. 1762. *Contra Vitium*
 Dene dem Sennersten Koniffen.
 1.) Die Witten Erneste Hans Magd. Stadle zu,
 des Senner, welcher von dem andern wasser
 vorgegangen, ist demselben Vater angefahren, der
 demselben gesagt, daß er in demselben
 andern Welt gekommen, und wieder diesen gegen
 demselben: aber demselben ist gegeben
 d. 17. Nov. a. g. d. 20. Nov. A. 1762.
 2.) Der Vater ist des Sennersten Vorwärters
 Tregelins sein Junge Jürgen, welcher sich
 selbst zum demselben vorgegangen ist. Die
 Witten ist Virato Perdy d. Scharrmutter
 Senner. Die bekante zu allererst auf
 diesen Jürgen; bald darauf auf einen
 Soinitzschen Jungen Hans, der auf Senner
 begriffen, welcher anlernte. Ob sie
 aber mit ihm confrontirt wurde, so gab
 sie wiederum den vorgehenden Jürgen
 an. Er gab aber bald wieder nach, und
 nannte einen Schneider Gesell, denn
 wieder den Soinitzschen Jungen bis sie
 endlich nach vielen Zweiffeln
 mehrgedachten Jungen Jürgen für
 den Vater erklärte, der auch bey
 der Tauffe des Kind für des seinige
 erkante und ihm den Nahmen Jürri
 erkante lieb.
 d. 16. Nov. 2. gekannt d. 18. Nov. A. 1762.
 Senner. Koniffen Joh: Chr: Lisch
 d. 23. Aug. Pastor Lisch
 A. 1762.

Tallinnas sündinud ja Halles
 usuteadust õppinud Johann Christian
 Lisch (1729–1811) oli aastatel
 1760–1768 kirikuõpetaja Vändras.
 Igal aastal esitasid Liivimaa pastorid
 maakohtutele nimekirja vallaslapse
 ilmale toonud naistest. Kirja pandi
 ka iga vallaslapse arvatav isa. Fotol
 olev pastori kiri sedastab Virato Pärdi
 tütre Mari nõutust otsustamaks, kes
 võiks olla tema lapse isa.

Sie bekante zu allererst auf diesen
 Jürgen, bald darauf auf einen
 Soinitzschen Jungen Hans, der
 auf Fennern bey einem Schuster
 auslernte. Wie sie aber mit ihm
 confrontirt wurde, so gab sie
 wiederum den erwehten Jürgen
 an. Ließ aber bald wieder nach, und
 nannte einen Schneider Gesell, denn
 wieder den Soinitzschen Jungen bis
 sie endlich nach vielen Zweiffeln
 mehrgedachten Jungen Jürgen für
 den Vater erklärte, der auch bey
 der Tauffe des Kind für des seinige
 erkante und ihm den Nahmen Jürri
 erkante lieb.

RA, EAA.915.1.1383, I. 55

Ka asjaolu, et Ann oli mõisapõllult herneid varastanud ning mõisnikult hurjutada saanud:
 „tööd teha sa ei taha, varastada ja hoorata aga küll“, ei tulnud naise antud ütlustele kasuks.
 Hoolimata tõsikindlate tunnistuste puudumisest pidas kohus valitseja patuelu Annega „väga
 tõenäoseks“.

Juba sama aasta aprillis sai Laupmanilt vallaslapse ka Vägura Marguse tütar Maret.
 See suhe alanud rukkilõikuse ajal ning kestnud samuti kuid. Maret oli leeriealine tüdruk,
 kuid polnud veel leerist läbi saanud. Sedapuhku Laupman oma isadust ei varjanud ning
 kohus trahvis teda nii Anne kui Maret vallaslapse eest kümne rubla ja kahe patukahetsu-
 sega.²⁵ 1761. aasta septembris sai Laupman juba kolmanda vallaslapse isaks. Pornuse mõisa
 teenijatüdruk Reet tunnistas kohtu ees, et valitseja ajanud talle mitu aastat ligi, ning kui
 ta saadetud mõisasse reht peksma, olnud nad ka ihuliselt koos. Järgmisel aastal võtnud
 valitseja tüdruku mõisasse teenijaks ning pärast seda elanud nad kokku pikemat aega, kuni
 jõulude ajal saanud Reet aru, et on käima peal, ning tulnud uue aasta hakul mõisast ära.
 Laupman, kes oli juba Pornuselt lahkunud, sedapuhku kohtu ette ei jõudnudki.²⁶

²⁵ RA, EAA.915.1.1275, I. 15–19p, 20p–21, 74–74p. Acta in Sachen contra sextum, 1754.

²⁶ RA, EAA.915.1.1364, I. 2p–3, 9, 32. Acta in Sachen contra sextum, 1762.

Ootuspäraselt oli eestlaste ja sakslaste vahelisi suhteid rohkem mõisarahva hulgas. Mõis oli 18. sajandi Liivimaal tõeline patumürgas, mis ei haaranud endasse mitte ainult mõisateenijaid, vaid ka mõisas aeg-ajalt mitmesuguseid kohustusi täitvaid taluinimesi, kelle hulka kuulus ka Virato Pärdi tütar Mari Vändrast. Nagu pastori teatest maakohtule nähtub, andnud Mari lapse isana esmalt üles Vändra mõisavalitseja sakslasest toapoisi Jürgeni, kellele pastori sõnul olla see juba kolmas kord eksiteele sattuda. Seejärel olla Mari meelt muutnud ning öelnud isaks hoopis Sooniste mõisast (Kullamaa khk) Vändraste kingsepa õpipoisiks tulnud Hansu. Kui pastor oli teda aga Hansuga vastandanud, pöördunud Mari arvamus lapse isast jälle Jürgeni kasuks, õige varsti esitlenud aga uue vallasisa kandidaadina üht rätsepaselli, siis jälle Sooniste poissi ning lõpuks, pärast suuri kõhklusid, jäänud ikkagi Jürgeni juurde pidama. Too olnud ka lapse ristimisel 1762. aasta novembris isana kohal ning vastsündinu saanud nimeks Jüri.²⁷

1773. aastal astus Saaremaa maakohtu ette Meedla mõisa (Kaarma khk) valitseja Peter Anton Elephant, kelle andis oma vallaslapse isaks Saksa Peetri tütar Liisu. 1773. aasta suvistepühade ajal, kui pererahvas oli mõisast mõneks päevaks lahkunud, kartnud majapidajanna Sabina Elisabeth Fischhausen üksi häärberis olla ning kutsunud enda juurde nii mõisavalitseja kui ka Liisu. Noored naised – mõlemad 20-aastased – võtnud valitseja endi vahele, ning kuigi valitseja sõnul üritanud ka Sabina teda vahekorrale ärgitada, olnud ta siiski koos vaid Liisuga ning hoidnud Sabina „karskust“. Kolmik saanud samamoodi härrastevoodis kokku veel ka kahel järgneval ööl.²⁸

Kõigi eespool toodud juhtumite puhul oli tegemist sakslastest meeste ja eestlastest naistega. See ei olnud kaugeltki ainuvõimalik muster. 1759. aastal jõudis Järva-Viru meeskohutusse (maakohtu vaste Eestimaa kubermangus) skandaalne lugu: Pruuna mõisa (Ambla khk) 30-aastane kubjas Kukerpalu Juhan, kes oli abielus omavanuse Madlega, oli juba aastaid kokku elanud kahe sakslannast õega – 28-aastase Eleonora ja 22-aastase Catharina Weideliga, sigitades esimesele viis ja teisele kolm last. Kohtuprotsessi ajaks oli kummalgi öel elus vaid üks laps. Õeksed olid kaotanud viie aasta eest isa ning kolme aasta eest ka ema ning leidnud peavarju Juhani talus. Et toonane õiguskord kvalifitseeris toimunu lisaks abielurikkumisele ka intsestiks (vahekord kahe õega), püüdsid nii õeksed kui ka Juhan laste isadust mõne teise kaela veeretada, olgu selleks siis „üks venelane“ või noorsulane Truu Pärna Jüri. Viimasele lubanud Juhan lapse omaks tunnistamise eest kolmeaastase härja. Kohtuistungil käigus selgus veel mõndagi: Eleonora polnud juba kuus aastat käinud armulaual ning Catharina mitte korragi. Eleonora väitel sünnitanud ta surnud kaksikud, kuid kohtul oli tunnistajatele toetudes põhjust kahtlustada naist lapsetapus – vastsündinute patjade vahel lämmatamises ning surnukehade matmises kambri põranda alla. Kohus nais(t)ele mõrvasüüdistust siiski ei esitanud, küll aga möönis selle „väga tõenäolist kahtlust“ (*ein gar starcken Verdacht der geschehenen Ermordung der lebendig gebohrene Kinder*). Nagu kõike seda veel vähe oleks, tunnistas sulane Jüri kohtu ees, et ka tema olnud paaril korral Catharinaga vahekorras, kuid see sündinud alles vahetult enne viimase lapse sündi. Juhani ja mõlemale õele mõistetud kolm aastat sunnitööd²⁹ tundub toonase ajastu kontekstis vägagi leebe karistusena.

1739. aasta oktoobris olid Pärnu maakohtu ees Tärvastu kroonumõisa 25-aastane talupoeg Pillo Peet ja rätsep Christian Siegerti abikaasa Christina Elisabeth. Naine tunnistas kohtu ees, et Peet olnud kaks aastat nende juures teenistuses, aasta tagasi aga lasknud rätsepast mees ta lahti, sest polnud oma naisele ligikippumist rohkem välja kannatanud. Naine tunnistas, et kaks aastat tagasi suure heinapuuduse ajal öelnud Peet, et teab võsaveerel üht poolikut heinakuhja, kust saaks loomadele salaja üht-teist ette tuua. Naine läinud mehega kaasa ning kui nad kohale jõudnud, lükanud Peet ta heinakuhja ning võtnud teda omatahtsi. Hiljem

²⁷ RA, EAA.915.1.1383, l. 28, 55. Acta in Sachen contra sextum, 1763.

²⁸ RA, EAA.968.1.917. Acta in Inquisition-Sachen der Medelschen Magd Saxa Peters Tochter Liso in puncto infanticidii.

²⁹ RA, EAA.862.1.2698. Akte in Sachen wider den Toischen Bauern Kukkerpallo Juhann und die Geschwister Hedwig Eleonora und Catharina Wilhelmine Weidell wegen Ehebruchs und Inzestes.

juhtunud seda sageli, kui rätsepat kodus polnud. Naise sõnul sündinud see mehe ähvarduste saatel, et kui naine peaks sellest kellelegi rääkima, lööb ta nii naise kui ka rätsepa maha. Käima peale ta sellest ei jäänud, sest oli juba rätsepast lapseootel. Ka siis, kui Peet olnud juba talust lahti lastud, tulnud ta vahetevahel, kui rätsepat kodus polnud, tema poole ning nad olla rehetoa või küünis ikka kokku elanud.

Peet tunnistas kohtu ees, et on rätsepa naisega tõepoolest ihulikult koos olnud, aga see polevat sündinud vägivallaga, vaid vabatahtsi. Kui ta mõnda aega rätsepa naise pool ei käinud, olla too meest süüdistanud, et ta teda enam ei armasta. Mees vastanud, et peab niigi ümmardama nii oma kui rätsepa naist ega suuda sellist elu rohkem välja kannatada, ta olevat nagu põrgus. Ühel suvepäeval olla rätsep koju tulnud ja küsinud, „kas too kelm on siin“, ning leidnud nad mõlemad koos aidast. Nagu Peet tunnistas, olnud rätsep viha täis, ähvardanud teda pussnoaga ja nõudnud, et ta otsemaid jalga laseks. Ka olla sinna ilmunud tema abikaasa, kes palunud, et rätsep tema meest ei tapaks. Oma teguviisi kohta tõdes Peet läbi nutu, et see olnud tehing vanakuradiga ja ta kahetsevat seda nüüd hingepõhjani. Rätsep tunnistas kohtu ees, et tal olla väikeste lastega raske üksi toime tulla ning ainult ja üksnes sellepärast on ta valmis naisele andestama. Maakohus mõistis mõlemad abielurikkujad surma, õuekohus määras selle asemele naisele lisaks uurimise ajal vangistuses istunud ajale veel kaks nädalat „vee ja leiva peal“, mehele aga kolmel pühapäeval kokku 30 paari vitsu ning aasta sunnitööd.³⁰

Erinevalt seksuaalsuhetest kohtame seisus- ja rahvusülest abielude sõlmimisi harva. Kohtu ülekuulamistel on tavapärane, et kui sakslasega kokku elanud eestlanna või lätlanna käest küsitakse, miks ta seda tegi, lisab kohus enesestmõistetava noomimisena, et abieluni ei oleks selline suhe ju nagunii viinud. Erandlik näide on Kärge (Pärnu-Jaagupi khk) kubjas Kõlli Mihkel, kes triivis abielusadamasse kreisikomissar Bernhardi noorema tütre Dorothea Elisabethiga. Enne seda jõudis kubjas 1748. aastal saada kahtlustuse abielurikkumises pruudi vanema õe Anna Magdalenaga, kelle abikaasa, venelasest leitnant Kornilov oli samal ajal väeosaga Poolas. Kubjas keerutas end kohtu ees välja. Tema jutu järgi läinud nad koos prouaga rukkipoollule, teel tulnud aga kupjale häda peale ning just samal ajal, kui ta omi asju toimetas, kukkunud põlluserval kivile roninud proua maha ning jäänud sinna lebama. Tubli kubjas jooksnud, püksid rebadel, naisele kiiresti appi, neile peale sattunud talumees aga teinud kupja sõnul sellest valed järeldused. Esiletoomist väärrib ka sündmuskohal toimunud dialoog. Talumees: „Mida kuradit te siin teete?“ – Proua: „Misasja sina, tõbras, pärid!“ (*Was machet ihr Teufels hier? – Was redest du Schweinhund!*). Kokkuvõttes tuli kohtuasi kupjale koguni kasuks. Kui seni olnud abiellumise peamiseks takistuseks pastor Johann Friedrich Halleri nõutud krõbe laulatustasu – 30 rubla,³¹ siis nüüd tegi Pärnu maakohus pastorile ettekirjutuse, et too laulatusega kauem ei venitaks.³² 25. veebruaril 1749 võivadki pulmakellad heliseda.³³

Nagu näeme, oli seisus- ja rahvusülest suhete palett 18. sajandi Liivimaal kaunis värvikirev. Aadlikud ja sakslastest mõisaametnikud ei põlanud seksuaalsuhteid mõisa- ja talutüdurukutega, nagu ka kohalikud sakslannad eesti talupoegadega. Balti valguskirjanduses toodud väiteid, nagu vältinuks eestlased suhteid sakslastega,³⁴ ei tuleks kindlasti võtta absoluutse tõena. Kui teha Pärnu maakohtu vallasemade ülekuulamise toimikute põhjal statistikat, on sakslasi ligikaudu viiendik eestlastest vallasemade poolt isadena üles antud meestest. Aad-

³⁰ RA, EAA.915.1.1139a. Acta inquisitionalia contra den Tärwatschen Bauren Pillo Peed und die Ehefrau des Schneiders Christian Siegert, geboren Christine Elisabeth Bresinsky in puncto adulterii duplicis.

³¹ Võrdluseks: tavapärane rahaline tasu pastorile talurahvast noorpaari laulatamisel jäi paarikümne kopika kanti. A. Hein. Vanaaja pulm, lk 89.

³² RA, EAA.915.1.1212. Acta contra die Lieutenantin Anna Magdalena Kornilow, geb. Bernhardi in puncto mit dem Kerkauschen Kubjas Kõlli Mihkel verübten Ehebruches.

³³ RA, EAA, 1280.2.2, lk 263. Pärnu-Jaagupi kirikumeetrika, 1730–1757.

³⁴ A. W. Hupel. Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland, Bd. 2. Riga: Johann Friedrich Hartknoch, 1777, lk 138; J. Chr. Petri. Ehstland und die Ehsten, 2. Theil, lk 37–38.

likke on nende hulgas vaid mõni üksik, valdavalt on tegemist mõisateenijate ja käsitöölisega.

Vallasemade kohtu ees antud tunnistusi ei saa siiski alati tõe pähe võtta. Vältimaks eestlasest talupoja vahelejäämist ja karistamist, oli üpris tavaline, et isana anti üles kas vene soldat, keda kohtu ette ei kutsutud, või siis mõni sakslane, kes enamasti oli samuti paikkonnast juba lahkunud ja kohtule kättesaamatu. Kuid ka siis, kui arvesse võtta vaid neid sakslasi, kes kohtu ette jõudsid ja oma teo üles tunnistasid, oli sakslaste osakaal vallasisade hulgas ometi suurem, kui oli nende suhtarv maarahvastikus.

Käsitledes sakslaste ja eestlaste vahelisi seksuaalsuhteid, ei saa mööda minna esimese öö õigusest (*ius primae noctis*) – ühest enim ajale vastu pidanud müüdist. Kui „esimese öö õigus“ oleks tõepoolest eksisteerinud, oluks see täielikus vastuolus kõigi toonaste nii kiriku kui ka riigi kehtestatud normistikega. 18. sajandi Liivimaal ei välistanud seda mitte ainult toonane seaduskord, vaid ka asjaolu, et suurel osal pruutidest oli „esimene öö“ juba enne altari ette jõudmist seljataga. Eesti lugeja ette tõi esimese öö õiguse Adam Peterson, kes, avaldades 1901. aastal eesti keeles katkendeid Johann Christoph Petri raamatust „Ehstland und die Ehsten“ („Eestimaa ja eestlased“), lisas sinna joonealuse viitena Petri tekstist sõltumatu kommentaari,³⁵ kus tõdes, et „seda hirmust õigust tarvitadi ahneste enamiste igas mõisas“.³⁶ Veel 1930. aastatel tunnistas ajaloolane Juhan Vasar, et müüt on väga visa kaduma, väites, et isegi siis, kui mõisnikud oleksid kogu oma energia pühendanud maarahva tõutervishoiule, oluks selle tagajärg liig väike: „Inimlikul võimel on omad piirid.“³⁷ 1961. aastal kahtles Märt Raud küll säärase õiguse paikapidavuses, kuid lisas samas: „Aga siin seda ju ka ei vajatudki, sest siin ei olnud mõisnikkude himud talupoegade tütarde ja naiste peale mingisuguse seadusega ohjeldatud, siin kehtis „iga öö ja iga päeva“ õigus.“³⁸ Olgu siis veel kord üle korratud: ajalooallikad ei kinnita – ega saagi selle arusaama absurdust arvestades seda teha – ei „esimese öö õigust“ ega ka Raua väidetud „iga öö ja iga päeva õigust“. Oluline on siinjuures ka asjaolu, et erinevalt Venemaa sisekubermangudest, kus mõisnike seksuaalne omavoli talupoegade üle oli igapäevane ja karistamatu, jõudis Liivimaal seksuaalne vägivald kohtupinki. Ja kuigi härrasrahva võimalused õigusmõistmist mõjutada olid märksa suuremad kui talupoegadel, ei saa me kõnelda laiutavast karistamatusest.

Artikli valmimist on toetanud Eesti Teadusagentuuri projekt PRG 318.

³⁵ M. Metsvahi. Esimese öö õiguse stereotüübi leviku eellugu, lk 522.

³⁶ A. Peterson. Huwitaw tükike Kodumaa ajaluoost. Sakslase Dr. Petri kirjeldus Eestirahwa elust ja olust aastal 1802, kes Eesti- ja Liivimaal 12 aastat kodukoolmeister on olnud. Viljandi: A. Rennit, 1901, lk 12.

³⁷ J. Vasar. Eestlaste tõuline kujunemine ajaloolisel alal. – Olion 1931, nr 1, lk 3–5; nr 2, lk 47–53; siin lk 3.

³⁸ M. Raud. Eesti perekond aegade voolus, lk 140.